

פונולוגיה יפנית — 日本語の音韻論

上田居時, על פי 柴田に政義*

15 בינואר 2005

1 חלוקה להברות ולמורות

בפונולוגיה יפנית נדרשת הבחנה בין יחידות סופרא-סגמנטאליות, הברות ומורות (mora).

- מורה (יחידות מקצביות) ביפנית היא יחידה שיכולה להיות מוצגת על-ידי *かな* ומתפקדת כיחידה מקצבית בחיבור של שירה יפנית כגון, 俳句 ו-和歌.
- הברה יפנית כוללת בתוכה תנועה, בעוד שמורה אינה צריכה לכלול בתוכה תנועה.

לדוגמא: *しんぶん* 'עתון'. יש במלה 4 יחידות מקצביות אך 2 הברות. יש כאן עיצור אפי מקצבי (moraic), בנוסף יש מורה של עיצור שהוא עיצור ראשון של עיצורים כפולים. למשל: *hakkiri* 'באופן ברור', *yappari* 'כצפוי', *tatta* 'עמד' (stood). למר-ות שלעיצורים כפולים אלה יש ערך פונטי אחר, הקטע הראשון שמהווה יחידה מקצבית (מורה) נכתב באופן עקבי באות *っ* קטנה. *hakkiri* נכתב ב-*はつきり* עם 4 אותיות ונחשב כבעלת 4 מורות - *ha-k-ki-ri*. בניתוח פונמי מסורתי העיצור האפי המוראי הוא מסומן /N/ ועיצור לא אפי מוראי נסומן כ- /Q/. כך *shinbun* /siNbuN/ - ו- /haQkiri/ - *hakkiri*.

*מבוסס על פרק 8 ב- *The Languages of Japan*, מאת Masayoshi Shibatani.

2 תנועות

תנועות ארוכות. הן נכתבות ע"י שתי אותיות זהות (תנועות) או ע"י אות (תנועה) אחת עם מקף כסימן המציין אורך והן נחשבות שתי מורות. おおきい (ōki) 'גדול' שהיא בעלת שתי הברות ו-4 מורות.

הן מורה והן הברה מתפקדת תפקיד חשוב כגובה במערכת הטעמים ביפנית. שינוי גובה (pitch) מתרחש במורה.

ka/mi	紙、髪	ka\mi	神、上
ha/shi	端、橋	ha\shi	箸
a/me	飴	a\me	雨、天

תכונה בולטת ביותר של תנועות ביפנית אולי היא ש- /i/ ו- /u/ הופכות להגה אטום בסיבה מסויימת. כלומר:

- כשהן נמצאות בסביבה בלתי קולית, הן נעשות הגאים אטומים. ,kutsu ,hashi, כלומר הן אטומות רק כשהן לא צמודות לעיצורים קוליים.
- הן לא הופכות להגאים אטומים כשהן נמצאות בתחילת המלה, אפילו יש עיצורים בלתי קוליים אחריהן.
- /i/ ו- /u/ המוטעמות אינן הופכות להגאים אטומים.

התופעה תלויה במידה רבה בקצב דיבורי. בדיבורי איטי התופעה בולטת הרבה פחות.

פרשנות פונמה של תנועות ארוכות שנויה במחלוקת בפונולוגיה ביפנית. למשל, su לעומת sū (מספר), to לעומת tō, תנועה ארוכה לא יכולה להחשב כפלח אחד באו-פן פשוט, משום שהיא נחשבת כבעלת שתי מורות וגובה נופל על אמצע התנועה הארוכה כמו (HL) sū = su \ u. בנוסף קיימת תנועה ארוכה שנוצרה על-ידי תו-ספת סופית או הרכב. למשל, פועל 'למצוץ' suw- מקבל סופית של הצורן זמן הווה -ru, הוא הופך ל- /suu/ - פונמית כמו 'מספר'. יש מלים הומונימיות שנב-דלות בהיווי (הרכב) מורפולוגי, כגון, Kindaichi Haruhiko .satooya//sato-oya, (1950) פתר את הבעייה הזאת על-ידי העמדת 'תנועה המאריכה פונימה' שנכתבת ב- /R/ .satoRya//sato-oya.

3 עיצורים

3.1 עיצורים שנעשו חכים (palatalized, מחונככים) ומחונככים (affricate)

באוצר מלים שמקורו יפני לעיצורים מחונככים יש תפוצה מעוותת. בסביבה של תנועות קדמיות עיצורים שנעשו חכים מתרחשים לפני i. ועיצורים רגילים לפני e. למשל, [ʃi] ו-[se]. [ʃimaʃoo]. simaseu >

מן העובדה שעיצורים שעברו פלאטליזציה מראים תפוצה מוגבלת לפני תנועות בלתי קדמיות ומן העובדה שעיצורים שעברו פלאטליזציה מתרחשים לפני תנועות קדמיות, העיצורים המחונככים והעיצורים הרגילים הם בתפוצה משלימה. העיצור-ים המחונככים הם אלופונים של העיצורים הרגילים.

[ʃi] ו-[tʃi] הם מימוש של הפומינות /si/ ו-/ti/.

גזע של פעל שמסתיים ב-/s/ או /t/ משתנה ל-[ʃ] או [tʃ] כשסופית של הנטייה אחרי הפונימה מתחילה ב-/i/. למשל, [kaʃ-i-massu] > kas- > kat- > [katʃ-i-massu].

מימוש של הפונימה /s/ הוא [sa,ʃi,su,se,so] לפני חמש תנועות עם אלופון אחד [ʃ] שמתרחש לפני /i/. והפונימה /t/ מתממשת כ-[ta, tʃi, tsu, te, to]. בנוסף לאלופון החיכי [tʃ] יש עיצור מחוכך [ts]. מאחר שאין פונימה זוגית לזה, דעה רווחת שגם [tʃ] וגם [ts] באו מהפונימה /t/.

בעוד שיש לפונימות הבלתי קוליות /s/ ו-/t/ מימוש מחונכך ומחוכך, הפונימות הקוליות המקבילות להן מראות תפוצה מעוותת.

3.2 ϕ , p, h ו- ξ

/h/ מתממשת ב-[ho], [he], [hu], [çi], [ha], כלומר היא כוללת שני אלופונים [ç] ו-[h]. שמתממשים לפני /i/ ו-/u/. בניגוד לעיצורים אחרים שיש להם ניגוד קולי ובלתי קולי, יש ל-h קולי ba ובלתי קולי pa. אינה מופיעה אלא בסיבה מסויימת בלבד ביפנית. תפוצתה היא בעיקר במלים זרות או אונומטופיה או צרור עיצורים ביפנית כמו shinpai ו-yappari.

התחלפות בין h ל-p מתרחשת הרבה; h קיים בתחילת מילה ו-p בצרור עיצורים.

hoo : ken-poo; hun : zip-pun

h בדרך כלל נעשית קולית אחרי קולי; hito:tabi-bito; tanzjo-bi; hi:hibi 'daily'.

כל התכונות הייחודיות של h ו-p בגלל התפתחות היסטורית מ-h ל-p דרך תופעה הידועה בפונולוגים יפניים כהחלשת 'אופי שפתי' (labiality). h > p > h בין התנועות הפכה ל-w: kawa > kaɸa > kapa > wataşi ha > wataşi.

3.3 עיצורים מוראיים: /Q/, /N/

/Q/ מתממש מבחינה פוניטית כהארכת חיתוך של עיצור ותכונה של העיצור נקבעת על-ידי עיצור הבא אחריה.

/yaQpari/	[yappari]	כצפוי
/yaQto/	[yatto]	סוף כל סוף
/biQsiri/	[biʃʃiri]	צפוף

כשגזע של פועל המסתיים ב-/t/, /r/ או /w/ מתחבר לסופית המתחילה ב-/t/, הכפלת העיצור מתרחשת, כלומר עיצורים אלה של גזע מידמים לסופית:

tat-u 'stand'	/tat-ta/	[tatta]	'stood'
kaw-u 'buy'	/kaw-ta/	[katta]	'bought'
toor-u 'pass'	/toor-ta/	[to:tta]	'passed'

מתרחשת הכפלת עיצורים בהרכבים במלים סינו-יפניות אשר בהם תנועה אחר-ונה גבוהה של רכיב ראשון נופלת והעיצור הערטילאי (העיצור של ההברה לאחר שנשמטת התנועה) של הרכיב הראשון מידמה לעיצור תחילתי של הרכיב השני:

結果(けっか)	/ketu-ka/	[kekka]	'result'
国交(こっこう)	/koku-koo/	[kokko:]	'diplomatic relations'
発展(はってん)	/hatu-ten/	[hatten]	'development'
一杯(いっぱい)	/iti-hai/	[ippai]	'one cupful'
一冊(いっさつ)	/iti-satu/	[issatsu]	'one volume' (of a book)

מתרחשת הכפלת העיצור במלים לועזיות חד-הברתיות.

pet	→petto
bed	→beddo
book	→bukku

3.4 חילופים מורפונמיים

יש שינויים במישור פוניטי שמתרחשים בצורה באופן אוטומטי כגון:

kas-u 'lend'	/kas-/	[kasu] pres.	[kaʃita] past
tats-u 'stand'	/tat-/	[tatsu] pres.	[tatʃimasu] pres. polite

יש חילופים מורפונמיים הדורשים כללים פונולוגיים. כללים אלה חלים בעיקר על נטיות הפעלים. אך קיימים חילופים מורפונמיים גם בהרכבים ובשיחה יומיומית.

3.4.1 תופעת 'rendaku' קוליות כתוצאה מהרכב

連濁. כאשר שתי מילים או יותר מצמדות זו אל זו ומהוות הרכב, עיצור בלתי

קולי של מלה שבאה אחרי המלה הקודמת נעשית קולי.

尼(あま) [ama]	+寺 [tera]	→[amadera]
'נזירה'	+ 'מקדש'	→'מנזר נשים'
手 [te]	+紙 [kami]	→[tegami]
'יד'	+ 'נייר'	→מכתב
旅 [tabi]	+人 [hito]	→[tabibito]
'טיול'	+ 'איש'	→איש המטייל
戸 [to]	+締り [jimari]	→[todzimari]
'דלת'	+ 'נעילה'	→נעילת בית

לעומת זאת יש מקרים שקוליות אינה חלה על בהרכבים. Motoori Nobunaga (1763-1828) מצא כלל אחד לזה. החוק הזה ידוע בשם חוק Benjamin Smith (1835-1920), Lyman גיאולוג אמריקאי שפרסם ב-1894. החוק אומר כי קוליות כתוצאה מההרכב אינה חלה על הרכיב השני כשהוא מכיל בתוכו עיצורים קוליים של פוצץ (occlusive: b, d, g), חוכך (fricative: v, z) ומחוכך (affricative: dz,) למשל:

[jude]	+ [tamago]	→[judetamago]
'מבושל'	+ ביצה	→ ביצה קשה
[hitori]	+ [tabi]	→[hitoritabi]
'טיול בלי מלווה'	+ 'טיול' + 'איש יחיד'	

הרכב ממלים לועזיות:

[aisu]	+ [koohii]	→[aisukoohii]
[ruumu]	+ [kuuraa]	→[ruumukuuraa]

הרכב מסינו־יפנית פרט למלים שנקלטו ביפנית:

[jindai]	+ [fa]	→[jindai'fa]
'קרון שינה'	+ 'רכב, עגלה' + 'מיטה'	

אבל,

[iroha]	+ [karuta]	→[irohagaruta]
'קלפים עליהם אותיות'	+ 'קלפים' + 'א"ב'	

ב־dvandva composition (copulative composition) (הרכב המורכב ע"י שני רכיבי-בים שמשקלם שווה ערך מבחינה סמנטית ומציין כהרכב את המושג החדש, כמו (sweetsour).

[jama]	+ [kawa]	→[jamakawa]
'הרים ונהרות'	+ 'נהר' + 'הר'	
[kusa]	+ [ki]	→[kusaki]
'צמחים ועצים'	+ 'עץ' + 'צמח'	

אבל, בהרכב bahuvrihi:

[o] + [kawa] → [ogawa]
'קטן' + 'נהר' → 'נחל'
[taki] + [ki] → [takigi]
'עצי הסקה' + 'עץ' → 'עצי הסקה'

יוצאים מן הכלל, כלומר, לא מתאימים הכללים כנ"ל להרכב:

[niwa] + [ki] → [niwaki]
'גינה' + 'עץ' → 'עצי גינה'
[ju] + [kemuri] → [yukemuri]
'אדים' + 'עשן' → 'אדים'